

УДК 821.112.2'06-31.09

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2025-22-10>

Тетяна СЕМЕНЮК

кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0001-6832-0551

Еліна МАЛЕЦЬ

студентка третього курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

Бібліографічний опис статті: Семенюк, Т., Малець, Е. (2025). Наративні стратегії вираження проблематики посттоталітарного роману Бернгарда Шлінка «Читець». *Актуальні питання іноземної філології*, 22, 66–71, doi: <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2025-22-10>

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ВИРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ПОСТТОТАЛІТАРНОГО РОМАНУ БЕРНГАРДА ШЛІНКА «ЧИТЕЦЬ»

Стаття досліджує роман «Читець» Бернгарда Шлінка у контексті новітніх тенденцій сучасного літературознавства. Метою статті є аналіз наративних стратегій, використаних автором для відображення основної тематики твору, а саме культури пам'яті, проблематизації історичної провини, моральної відповідальності та особистого вибору особистості у складних життєвих умовах. Особлива увага приділяється взаємодії індивідуальної та колективної пам'яті, історичної відповідальності та морального осмислення минулого. У науковому доробку виокремлені такі наративні стратегії як «Я-натор» (роман написаний від першої особи, імені головного героя), «ретроспективне оповідання» (головний герой розповідає про події, що сталися і минулому), «хронологічний поділ» (три частини роману, які відповідають трьом етапам життя головного героя), «інтертекстуальність» (роман містить покликання на літературні твори) та «мовна стриманість» (мова твору стримана, без емоційності). Наративні стратегії служать засобом вираження проблем тогочасного суспільства, серед яких виправдання злочину через підпорядкування наказам, стосунки між людьми з великою різницею у віці, а також неписьменність як метафора незнання та сорому. Робота розкриває психологічні портрети головних героїв – Міхаеля Берга та Ганни Шмітц, завдяки яким автор розглядається питання міжпоколіннєвого діалогу в німецькому суспільстві після Другої світової війни, досліджуючи, як історія закоханої пари відображає спробу воєнного покоління осмислити нацистське минуле. Особлива увага приділяється питанню вини, моралі, сорому та спокути, що лейтмотивом проходять через весь роман. У роботі продемонстровано, як індивідуальні моральні дилеми відображають ширший колективний досвід, а також як наративні стратегії роману сприяють глибшому переосмисленню історичних подій.

Ключові слова: наративна стратегія, культура пам'яті, індивідуальна та колективна пам'ять, мораль.

Tetiana SEMENIUK

Ph.D. in Philology, Associate Professor at the Department of German Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0001-6832-0551

Elina MALETS

second-year student of the first (bachelor's) level of higher education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

To cite this article: Semeniuk, T., Malets, E. (2025). Naratyvni stratehii vyrazhennia problematyky posttotalitarnoho romanu Bernharda Shlinka «Chytets» [Narrative Strategies for Expressing the Problems of Bernhard Schlink's Post-Totalitarian Novel «The Reader»]. *Current Issues of Foreign Philology*. 22, 66–71, doi: <https://doi.org/10.32782/2410-0927-2025-22-10>

NARRATIVE STRATEGIES FOR EXPRESSING THE PROBLEMS OF BERNHARD SCHLINK'S POST-TOTALITARIAN NOVEL «THE READER»

The article examines Bernhard Schlink's novel The Reader in the context of the latest trends in contemporary literary studies, in particular, the issues of memory, trauma and moral responsibility. The aim of the article is to analyse the narrative strategies used by the author to reflect the main themes of the novel, namely the culture of memory, problematisation of historical guilt, moral responsibility and personal choice in difficult life conditions. Particular attention is paid to the interaction of individual and collective memory, historical responsibility and moral comprehension of the past. The article addresses issues that reflect such problems of the society of that time as the justification of a crime through obedience to orders, relationships between people with a large age difference, and illiteracy as a metaphor for ignorance and shame. The work reveals psychological portraits of the main characters, Michael Berg and Hanna Schmitz, which help the author to examine the issue of intergenerational dialogue in German society after the Second World War, exploring how the story of a couple in love reflects the attempt of the wartime generation to comprehend the Nazi past. Particular attention is paid to the issues of guilt, morality, shame, and redemption that run through the novel. The paper demonstrates how individual moral dilemmas reflect a broader collective experience, as well as how the novel's narrative strategies contribute to a deeper rethinking of historical events. The article identifies the following narrative strategies: "I-narrator" (the novel is written in the first person, on behalf of the protagonist), "retrospective narration" (the protagonist tells about events that happened in the past), "chronological division" (three parts of the novel corresponding to three stages of the protagonist's life), "intertextuality" (the novel contains references to literary works) and "linguistic restraint" (the language of the novel is restrained, without emotionality).

Key words: narrative strategy, culture of memory, individual and collective memory, morality.

Актуальність проблеми. Сучасна література дедалі частіше звертається до проблеми пам'яті, історичної провини, відповідальності та моралі. Роман «Читець» (1995) Бернгарда Шлінка є яскравим прикладом такого осмислення минулого через індивідуальні переживання. Автор досліджує травматичний досвід двох поколінь Німеччини після Другої світової війни, що робить цей твір важливим для аналізу в межах новітніх літературознавчих тенденцій.

Роман «Читець» є надзвичайно популярним, твір став бестселером не тільки в Німеччині, де він введений до шкільної програми, але й в усьому світі, будучи перекладеним майже 40 мовами. Які наративні стратегії використав автор, аби достукатися до кожного читача, піднімаючи надзвичайно важливі проблеми індивідуальної та колективної пам'яті, моралі та провини? Це питання лягло в основу нашої літературознавчої наукової розвідки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Роман Бернгарда Шлінка «Читець» привертая й досі привертає значну увагу дослідників та критиків. Українські науковці В. Марценішко (Марценішко, 2018) та С. Таратута (Таратута, 2023) досліджували історичну пам'ять та ідеї розлюднення у романі. Серед зарубіжних науковців хочемо наголосити на наукових розвідках В. Нівен, який у своїй праці «Bernhard Schlink's 'Der Vorleser' and the Problem of Shame» (Niven, 2003) розглядає образ Ганни Шмітц не як

жертви неписьменності, а як людини, яка уникає сорому, пов'язаного з її неграмотністю. Головна героїня твору Ганна часто стає об'єктом літературознавчих досліджень через свою професію, неграмотність, стосунки з молодшим за неї чоловіком тощо. Й. Метц у свою чергу акцентує увагу на наративних стратегіях та проблемі сисвітлення фашизму у романі (Metz, 2004, с. 300–323).

Мета наукової розвідки полягає у дослідженні наративних стратегій, використаних Бернгардом Шлінком у романі «Читець» з ціллю з'ясування, яким чином структура оповіді, ретроспективність, особливості внутрішнього монологу та мовна стриманість сприяють глибшому розкриттю тем особистої та колективної провини, пам'яті, любові та морального вибору. Аналіз спрямований на виявлення зв'язку між формою оповіді та змістовими акцентами твору.

Виклад основного матеріалу. Історична пам'ять є тією сторінкою в минулому кожної нації, яку не можливо просто так перевернути. Довгий час про злочини проти людства мовчали, адже боялися. У промові Конрад Аденауер 20 вересня 1949 року наголосив: «Залишити минуле минулим» (Gries, 2008, с. 23), запровадивши тим самим курс на забування. Відтак травматична історія залишилася у пам'яті індивідуальною історією кожної окремої родини (Третьевич, 2016).

«Читець» (нім «Der Vorleser») є одним з найпопулярніших творів Бернхарда Шлінка, який

підіймає тему травматичного нациського минулого Німеччини.

Роман розповідає про життя оповідача Міхаеля Берга. Твір поділений три частини і відповідно кожна з них характеризує певний період із життя головного героя. Дія першої частини відбувається у 1958/59 роках. Міхаелю п'ятнадцять років, він знайомиться з 36-річною Ганною. Хлопець закохується в набагато старшу працівницю залізниці, у них починаються стосунки.

У другій частині зустрічаємо Міхаеля, який присутній на судовому процесі над п'ятьма колишніми наглядачками концтабору Освенцим. Ганну та інших наглядачок звинувачують у тому, що вони під час бомбардування та пожежі, що почалась після нього, не відкрили двері 300 єврейським жінкам, які ховалися у церкві, де живцем згоріли. Міхаель відразу впізнає Ганну і всі моменти з минулого стають для нього зрозумілими. Нарешті Міхаель знаходить відповідь на головне питання: «Чому Ганна раптово зникла?». Впродовж цієї частини Берг намагається зрозуміти і пояснити для себе, чому Ганна так вчинила і роздумує над тим, що допомогти їй, але так і не наважується на це.

У третій частині Ганна перебуває у в'язниці, Міхаель надсилає туди касети, на яких запис читання книг. Це допомагає Ганні навчитися читати та писати. Після 18 років ув'язнення суд звільняє Ганну, за тиждень до її звільнення, колишні закохані зустрічаються у в'язниці. Ганну хвилює ставлення Міхаеля до неї, а чоловіка – її каяття у злочині проти людства. За день до виходу на свободу Ганна покінчує життя самогубством у камері, залишивши зароблені в ув'язненні гроші колишній ув'язненій Освенцима.

Роман «Читець» підіймає багато тем, які довго залишалися поза увагою людей через їхню складність і делікатність. У творі йдеться про ті сторони людського життя, які часто були табу через моральні, культурні чи історичні упередження. Розглянемо основні теми роману:

а) **Тема внутрішнього конфлікту так званого «другого покоління»** – генерації молоді, що намагається розібратися, зрозуміти, а також засудити страшні злочини нацизму, зроблені поколінням батьків.

Ця тема активно проявляється в другій частині твору. Оповідач, Міхаель Берг, згадує, як

бувши студентом юриспруденції, він разом зі своїми одногрупниками відвідував судові засідання, які стосувались справи у обвинуваченні 5 наглядачок концтабору. Вони під час пожежі у церкві, яка виникла після бомбардування, не відкрили двері 300 єврейським жінкам, які так і згоріли живцем. Відвідування залу засідань викликає в студентів неймовірний ентузіазм, викликаний бажанням порвати з ганебним минулим своїх батьків: *«Aufarbeitung! Aufarbeitung der Vergangenheit! Wir Studenten des Seminars sahen uns als Avantgarde der Aufarbeitung. Wir rissen die Fenster auf, ließen die Luft herein, den Wind, der endlich den Staub aufwirbelte, den die Gesellschaft über die Furchtbarkeiten der Vergangenheit hatte sinken lassen. Wir sorgten dafür, daß man atmen und sehen konnte. Auch wir setzten nicht auf juristische Gelehrsamkeit. [...] Die Generation, die sich der Wächter und Schergen bedient oder sie nicht gehindert oder sie nicht wenigstens ausgestoßen hatte, als sie sie nach 1945 hätte ausgestoßen können, stand vor Gericht, und wir verurteilten sie in einem Verfahren der Aufarbeitung und Aufklärung zu Scham»* (Schlink, 1995, с. 87).

Учасники семінару хотіли зрозуміти минуле своєї країни, а для цього їм необхідно було розкрити всі його жахи, тим самим засудивши і змусивши до каяття покоління своїх батьків. Бажання молодих людей, які ніколи не чули про нацизм, дізнатися про приховані злочини минулого було підтримано старшим поколінням. Слід зазначити, що для багатьох німців питання минулого, безпосередньо пов'язані з їхніми батьками, залишаються не тільки актуальними, а й чутливими. Тому вони постійно наголошують на негативному ставленні до злочинів старшого покоління, яке, на їхню думку, закладає підґрунтя для можливості повторення безкарності.

б) Проблема взаємин батьків і дітей

У Міхаеля були дуже своєрідні стосунки з батьками і різне ставлення як до матері, так і до батька. Він вважав, що мама його дуже розпестила. Це також підтверджується через спогади про дитинство Берга: *«Ich erinnere mich an die warme Küche und den heißen Herd, [...]. Vor den Herd hatte meine Mutter einen Stuhl gerückt, auf dem ich stand, während sie mich wusch und ankleidete. Ich erinnere mich an das wohlige Gefühl der Wärme und an den Genuß, [...]. Ich erinnere mich*

auch, daß, wann immer mir die Situation in Erinnerung kam, ich mich fragte, warum meine Mutter mich so verwöhnt hat. [с. 28] Однак, як можна побачити, Міхаель вважав, що це все, що робить для нього мама не просто так, що за цим, може стояти щось неприємне та важке: *„Hatten die Geschwister etwas bekommen, was ich nicht bekommen hatte? Stand für den weiteren Verlauf des Tages Unangenehmes, Schwieriges an, das ich bestehen mußte?“* (Schlink, 1995, с. 29).

Стосунки з батьком були ще складнішими. Більшість спогадів Міхаеля були з його роботою як професора. Як згадує сам оповідач: *«Wie jedesmal fragte ich mich, ob er tatsächlich über die Frage meiner Mutter nachdachte oder über seine Arbeit. Vielleicht versuchte er auch, über die Frage meiner Mutter nachzudenken, konnte aber, einmal ins Nachdenken verfallen, nicht anders als an seine Arbeit denken. Er war Professor für Philosophie, und Denken war sein Leben, Denken und Lesen und Schreiben und Lehren»* (Schlink, 1995, с. 31–32). Навіть коли комусь з дітей, або ж самому Міхаелю потрібно було поговорити з батьком і почути якусь пораду від нього, у відповідь вони отримували лише припущення або гіпотези від професора філософії. Фактично можна сказати, що для Берга його батько був більше професором, аніж татом. Це також підкріплюється через ще один спогад Міхаеля: *«Wenn wir Kinder unseren Vater sprechen wollten, gab er uns Termine wie seinen Studenten.“. „Wir selbst warteten nicht im Flur, wenn unser Vater uns einen Termin gegeben hatte. Aber auch wir klopfen zum festgesetzten Zeitpunkt an die Tür seines Arbeitszimmers und wurden hereingerufen»* [Schlink, с. 134–135].

в) Голокост та нацистський режим

Ця тема є однією з головних та важливих аспектів роману. Один з фактів Голокосту, а також нацизму можна зустріти безпосередньо в другій частині твору. Адже, саме в цій частині стає відомо, що Ганна була наглядачкою в концтаборі під час Другої світової війни. Її участь у нацистських злочинах стає центральним моральним питанням роману. Її неграмотність відображує «сліпоту» щодо моралі та наслідків своїх дій. Судовий процес, на якому був присутній Міхаель, стосувався справи, в якій 5 наглядачок концтабору, в тому числі і Ганна, звинувачувалися що вони під час бомбардування та пожежі, яка почалась після нього, не

відчинили двері 300 єврейським жінкам, які ховалися у церкві, де вони згоріли живцем. Під час самого слухання, Ганна бере всю вину на себе, а саме те, що вона писала звіт: *«Haben Sie den Bericht geschrieben?»*, *«Wir haben uns zusammen überlegt, was wir schreiben sollen. Wir wollten denen, die sich davongemacht hatten, nichts anhängen. Aber daß wir was falsch gemacht hätten, wollten wir uns auch nicht anziehen».* [...]. *Dann sagte sie: «Sie brauchen keinen Sachverständigen holen. Ich gebe zu, daß ich den Bericht geschrieben habe»* (Schlink, 1995, с. 121).

Однак, вона все ще намагається себе захистити і стверджує, що лише виконувала прикази «зверху». Як останню надію на захист себе, вона запитує в судді, що б він зробив на її місці, хоча звинувачений не має права взагалі щось запитувати. *«Ich habe... ich meine... Was hätten Sie denn gemacht?»*, *«Das war von Hanna als ernste Frage gemeint. [...] Es gehört sich in deutschen Strafverfahren nicht, daß Angeklagte Richtern Fragen stellen. Aber nun war die Frage gestellt, und alle warteten auf die Antwort des Richters»* (Schlink, 1995, с. 107).

г) Стосунки між людьми з великою різницею у віці

Після того, як Ганна допомогла Міхаелю, коли йому стало зле на вулиці, він прийшов їй подякувати. Саме з того моменту між ними виникають почуття та починається роман. Такий короткочасний роман в послідовності мав великий вплив на життя та майбутнє Міхаеля. Їхні стосунки розпочались, коли Бергу було лише 15, а Ганні вже було 35 років. Між ними була прірва у вигляді 20 років різниці. Ця прірва надалі стала в деякому сенсі причиною непорозуміння та сварок між ними. Їхні стосунки були далекі від гармонії та ідеалу. Ганна, як старша й досвідчена, постійно маніпулює Міхаелем, змушуючи його повністю підкорятися. Вона не давала бажаного для юнака емоційного зближення, залишаючись при цьому самозаглибленою не лише у свій внутрішній світ, а й у своє тіло: *«Auch wenn wir uns liebten, nahm sie selbstverständlich von mir Besitz»* (Schlink, 1995, с. 33]. Усвідомлення цього прийде до Міхаеля лише згодом, через декілька десятків років. Однак, якщо подивитися на це під іншим кутом, любовний зв'язок зі старшою жінкою надав Міхаелю впевненості та відчуття змужніння: *«Ich staune, wieviel Sicherheit Hanna mir*

gegeben hat. Mein Erfolg in der Schule ließ meine Lehrer aufmerken und gab mir die Sicherheit ihres Respekts. Die Mädchen, denen ich begegnete, merkten und mochten, daß ich keine Angst vor ihnen hatte. Ich fühlte mich in meinem Körper wohl» (Schlink, 1995, с. 41].

д) Неписьменність

За допомогою другої головної героїні – Ганни Шміц, Бернгард Шлінк підіймає тему неписьменності (Analphabetismus). В другій частині роману стає чітко зрозумілим, що Ганна належить до тих людей, які не вміють ні читати, ні писати. Однак вона завжди намагалась приховати цей факт не тільки від Міхаеля, а й від усіх. Цей момент допомагає прояснити, зрозуміти та обґрунтувати всі попередні вчинки Ганни. Чому вона вибрала роботу як наглядка в концтаборі замість підвищення в «Siemens»? Чому Ганна вибирала слабших в концтаборі і заставляла їх читати для себе, а потім повідомляла, що скоро їх повезуть до Освенцима? Чому вона завжди просила Міхаеля читати їй, навіть коли він цього не хотів? Чому вона так гостро відреагувала на те, що Міхаель одного ранку хотів принести їй сніданок в ліжку, попередньо залишивши записку, що він скоро повернеться? Чому Ганна так розізлилася, коли Міхаель сказав, що не дуже любить школу і не хоче навчатися? Відповідь тому була одна – Ганна Шміц не вміла читати і соромилась цього. *«Hanna konnte nicht lesen und schreiben. Deswegen hatte sie sich vorlesen lassen. Deswegen hatte sie mich auf unserer Fahrradtour das Schreiben und Lesen übernehmen lassen und war am Morgen im Hotel außer sich gewesen, als sie meinen Zettel gefunden, meine Erwartung, sie kenne seinen Inhalt, geahnt und ihre Bloßstellung gefürchtet hatte.[...]Deswegen hatte sie sich der Beförderung bei Siemens entzogen und war Aufseherin geworden. [...]Weil sie das Buch der Tochter wie auch die Anklage nicht hatte lesen, die Chancen ihrer Verteidigung nicht hatte sehen und sich nicht entsprechend hatte vorbereiten können? Hatte sie deswegen ihre Schützlinge nach Auschwitz geschickt? Um sie, falls sie was gemerkt haben sollten, stumm zu machen? Und hatte sie deswegen die Schwachen zu ihren Schützlingen gemacht? Deswegen? Daß sie sich schämte, nicht lesen und schreiben zu können, und lieber mich befremdet als sich bloßgestellt hatte, verstand ich»* (Schlink, 1995, с. 126–127).

Різноманітність тематики твору та її майстерна подача є результатом наративних технік, які Б. Шлінк використовує у романі «Читець», а саме:

1. Я-наратор (Ich-Erzähler). Роман написаний від першої особи, від імені головного героя – Міхаеля Берга. Цю стратегію називають «Я поза світом персонажів», саме автор-оповідач передає свої знання, не беручи участі в самій дії. Персонаж-оповідач умовно звертається до слухача або аудиторії слухачів, рідше – до читацької аудиторії і вказує на власну активність у процесі оповіді (Moenning, 2004). Ця стратегія створює інтимність і довіру між читачем і оповідачем; передає внутрішній конфлікт героя, його сумніви, провину, сором, кохання; дає змогу читачеві пережити минуле разом із Міхаелем, бути свідком його дорослішання та морального становлення. В. Марценішко вважає, що «оповідач записує свою історію, інколи розтягуючи час, інколи ущільнюючи його. Особливо заважає цілісному сприйняттю сюжету те, що оповідач постійно коментує дію, втручається в неї. У творі травматичний наратив подається нелінійно, фрагментарно, оскільки сюжет поділяється на три нерівномірні частини (знайомство Міхаеля й Ганни 1958 р., суд над Ганною 1964 р., її смерть 1984 р.)» (Марценішко, 2018, с.169].

2. Ретроспективне оповідання (Rückblick-Erzählung). Міхаель розповідає про події, що сталися в минулому – з позиції людини, яка вже все пережила. Цей прийом оказує, як пам'ять змінюється з часом – що забувається, що болить більше з роками.

3. Хронологічний поділ (тричастинна структура). Роман чітко поділений на три частини, які відповідають етапам життя героя: юність та перші стосунки з Ганною; студентські роки та судовий процес; доросле життя та післясмак усього, що сталося.

4. Мовна стриманість (nüchterner Stil). Мова твору – стримана, чітка, без надмірної емоційності. Це підсилює об'єктивність та довіру до розповіді.

5. Інтертекстуальність (Intertextualität).

Роман містить посилання на літературні твори, які Міхаель читає Ганні (зокрема Гомера «Одисею»). Це створює глибину розповіді, надає символічного значення їхнім стосункам, посилює тему осмислення людської природи через літературу.

Висновки. Роман Бернгарда Шлінка «Читець» є багатограним твором, який досліджує не лише особисту драму, а й колективний досвід нації. Автор порушує питання осмислення минулого, зокрема періоду нацистської Німеччини. Майстерне переплетіння різноманітних наративних стратегій оповіді допома-

гає зрозуміти глибину історичної провини, яка й досі хвилює німецьку націю, за яку соромно й дотепер. Перспективи подальших літературознавчих розвідок вбачаємо у дослідженні кризи маскулітності та розквіту фіміністичних проявів у романі Бернгарда Шлінка «Читець», які спостерігаємо в образах головних героїв твору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Марценішко В. Історія і травматична пам'ять у романі Бернгарда Шлінка «Читець». *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія*. 2018. Вип. 27-28. С. 167-186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lfk_2018_27-28_16
2. Таратута С. Втілення ідеї розлюднення в образній системі роману Б.Шлінка «Читець». *Journal of Cross-Cultural Education*. 2023. № 2. Р. 63–74.
3. Третьєвич М. Зміна меморіальної парадигми у суспільно-історичному та літературному дискусії Німеччини 90-х-2000-х років. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Філологічні науки*. 2016. № 2. С. 239–244.
4. Gries B. Die Grass-Debatte. Die Vergangenheit in in der Wahrnehmung von drei Generationen. Marburg, 2008. S. 23.
5. MacKinnon, John E. «Law and Tenderness in Bernhard Schlink's «The Reader» *Law and Literature*. Vol. 16, No. 2, 2004. P. 179–201.
6. Metz J. «Truth Is a Woman»: Post-Holocaust Narrative, Postmodernism, and the Gender of Fascism in Bernhard Schlink's «Der Vorleser». *The German Quarterly*. Vol. 77, No. 3, 2004. P. 300–323.
7. Moenning U. Die Erzählung von Alexander und Semiramis : kritische Ausgabe mit einer Einleitung, Übersetzung und einem Wörterverzeichnis. Berlin, 2004.
8. Niven B. Bernhard Schlink's «Der Vorleser» and the Problem of Shame. *The Modern Language Review*. Vol. 98, No. 2, 2003. P. 381-396.
9. Schlink B. Der Vorleser. Bern. 1995, 207 S.
10. Welzer H. Kumulative Heroisierung. Nationalsozialismus und Krieg im Gespräch zwischen den Generationen. Mittelweg 36. 2001. S. 57–73.

REFERENCES:

1. Martsenishko, V. 2018. Istoriia i travmatychna pamiat u romani Bernharda Shlinka «Chytets» [History and Traumatic Memory in Bernhard Schlink's The Reader]. *Literaturoznavstvo. Folklorystyka. Kulturolohiia*. Vyp. 27-28, 167-186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lfk_2018_27-28_16 [In Ukrainian].
2. Taratuta, S. 2023. Vtilennia idei rozliudnennia v obraznii systemi romanu B.Shlinka «Chytets» [The embodiment of the idea of dehumanisation in the figurative system of B. Schlink's novel The Reader]. *Journal of Cross-Cultural Education*. № 2, 63–74. [In Ukrainian].
3. Tretevyh, M. 2016. Zmina memorialnoi paradyhmy u suspilno-istorychnomu ta literaturnomu dyskusii Nimechchyny 90-kh-2000-kh rokiv [Changing the Memorial Paradigm in the Social, Historical, and Literary Debate in Germany in the 1990s and 2000s]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Seriiia: Filolohichni nauky*. № 2, 239–244. [In Ukrainian].
4. Gries, B. 2008. Die Grass-Debatte. Die Vergangenheit in in der Wahrnehmung von drei Generationen. Marburg, 23.
5. MacKinnon, John E. 2004. «Law and Tenderness in Bernhard Schlink's «The Reader» *Law and Literature*. Vol. 16, No. 2, 179–201.
6. Metz, J. 2004. «Truth Is a Woman»: Post-Holocaust Narrative, Postmodernism, and the Gender of Fascism in Bernhard Schlink's «Der Vorleser». *The German Quarterly*. Vol. 77, No. 3, 300–323.
7. Moenning, U. 2004. Die Erzählung von Alexander und Semiramis : kritische Ausgabe mit einer Einleitung, Übersetzung und einem Wörterverzeichnis. Berlin.
8. Niven, B. 2003. Bernhard Schlink's «Der Vorleser» and the Problem of Shame. *The Modern Language Review*. Vol. 98, No. 2, 381-396.
9. Schlink, B. 1995. Der Vorleser. Bern. 207 S.
10. Welzer, H. 2001. Kumulative Heroisierung. Nationalsozialismus und Krieg im Gespräch zwischen den Generationen. Mittelweg 36, 57–73.